

Utredning og forslag til prioritering av kulturminner på Fedje 2017-2020

Fedje kommune satte ned en arbeidsgruppe i januar 2016 for å utarbeide et fireårig handlingsprogram for å ivareta og registrere kulturminner på Fedje. Følgende utredning er et resultat av dette arbeidet. En gruppe på fire personer ble oppnevnt til å gjennomføre utredningsarbeidet. Det var Saskia Trägner, Kåre Paulsen, Tone Sævi og Olav Husa. Da sistnevnte ikke hadde mulighet for å delta, ble Einar Thomassen forespurt og han har deltatt fra oktobermøtet. Kulturkonsulent Jan Torry Sande og samfunnsplanlegger Even Vaular ledet gruppen våren 2016. Signe Råheim ble gruppens sekretær fra august 2016 og Tone Sævi ble valgt til leder for gruppen. Arbeidsgruppen har hatt sju referatførte møter og samarbeidet på email med utkast til utredning og handlingsplan.

Mandat

Gruppen fikk sitt mandat i april 2016 der formannskapet vedtok oppstart med kulturminneplanen. Mandatet var formulert slik:

Kulturminneplangruppen skal «gjere verdivurderingar, prioritere kulturminne og arbeida fram konkrete mål til handlingsdelen i kulturminneplanen. Dei måla ein kjem fram til skal vere så praktisk retta som mogleg er, gjerne slik at ein kan prisfeste dei.»

I notat til møte i arbeidsplangruppen 27.09. 16 er mandater presisert slik:

- 1. Gruppen skal utarbeida eit fireårig handlingsprogram som og skisserer aktuelle arbeidsområder etter fireårsperioden**
- 2. Eit mål er å registrera verdisetta og kartfesta prioriterte kulturminne**

Videre sier Fedje kommune i mandatet:

Dei ulike prosjekta i handlingsprogrammet skal bidra til at me når andre mål i planprogrammet:

- «Auka kunnskapen om prioriterte kulturminne, kulturmiljø og kulturlandskap i lokal politikk, forvaltning, næring, skule og undervisning og samfunnet generelt».
- «Framheva og vidareforedla kulturminne som ressursar for utviklinga av lokalsamfunnet og næringslivet».

Fortolkning av mandatet

Arbeidsgruppen tolker mandatet slik at punkt 1, utarbeiding av et fireårig handlingsprogram, skal ha førsteprioritet i gruppens arbeid i 2016. Punkt 2 i mandatet er forstått som en operasjonalisering av punkt 1 og vil bare delvis gjøres samtidig med utarbeidinga av et handlingsprogram, og da av andre aktører enn medlemmene i arbeidsgruppen. Vi vil likevel ut fra arbeidsgruppen sine forutsetninger arbeide frem så konkrete forslag som mulig til de prioriteringene vi foreslår. Vi har innledet samarbeid med personer som er interessert i og har forutsetning for å gjøre registrerings- og kartleggingsarbeid. Her nevnes særlig styre og medlemmer i Fedje historielag, og elever og lærere ved Fedje skule. Vi har også vært i kontakt med personer knyttet til næringslivet på Fedje for å informere om kulturminneplangruppens arbeid.

Bakgrunn for arbeidsgruppens utredningen

Seminar og kurs aktuelle for kulturminneplangruppen

Våren 2016 deltok flere av arbeidsgruppens medlemmer på tre seminar arrangert av Fedje kommune i forbindelse med utredningsarbeidet. 19.mai holdt kommunen et informasjonsmøte der arkeolog Ørjan Engedal la frem resultatet av to prosjekt knyttet til allerede registrerte kulturminner som var gjort på bestilling av Fedje kommune. Kulturminnene er registrert i de to dokumentene «Krigsminner i Fedje kommune. Kulturminne frå tysk okkupasjon 1940-45: Søre Vidnappen, Nordre Vidnappen, Langedalen, Hesthaugen, Litlemulen og Torskarhaugen», og «Kulturminner i Fedje kommune. Ei vurdering av kulturminne frå SEFRAK-registeret og Askeladden, tematisk ordna». Begge dokumentene er datert 03.03. 2016 og skrevet av rågeivande arkeologar v / Ørjan Engedal for Fedje kommune. 31.mai arrangerte kommunen seminar om regelverk kring sauehald, tilskotsordningar og kystlynghei med Anja Broch fra Landbrukskontoret i Austrheim. 14. juni arrangerte kommunen kurs i kulturminneregistrering med Elisabeth Warren fra Hordaland Fylkeskommune. Fedje kommune hadde 12. april dessuten praktisk opplæring i lyngbrenning for folk fra teknisk etat, frivillig brannvern og andre interesserte, med folk fra Lyngheiseret.

Fedje har mange viktige kulturminner både fra gammel og nyere tid. Det er en rekke faste (materielle) kulturminner, kulturmiljø, og kulturlandskap som i dag er å finne i meget varierende tilstand. Disse er lokalisert over hele øyen, både i boligområdene i form av hus og bygninger, private og offentlige, steingjerder, uthus, naust og brygger, og i naturområder i form av lyngheiområder, mulige gravhauger, varder, fortøyningsbolter etc. Så er det de såkalte immaterielle kulturminnene som omfatter muntlige fremstillinger som personlige historier, fortellinger, sanger, sagn, ordtak, kunnskap om vind, vær, sjø og fiske, stedsnavn, navn på fiskeplasser etc. Mange av de materielle og immaterielle kulturminner (inkludert kulturmiljø og kulturlandskap) fordrer forholdsvis rask innsats fordi de ellers (ytterligere) vil forringes eller ødelegges.

Arbeidsgruppen har i sin utredning lagt vekt på balanse mellom materielle (faste) kulturminner, kulturmiljø, kulturlandskap, og immaterielle kulturminner. Vi har et særlig fokus på fire aspekt ved balansen: Vi vil legge vekt på kulturminner som er spesielle for Fedje og ikke finnes andre steder. Vi tar også hensyn til det faktum at noen av kulturminnene fordrer handling for ikke å forringes eller ødelegges. Dessuten er det viktig slik vi ser det, å ta tak i kulturminner der arbeid allerede er startet, slik at det er noe å bygge på. Og tilslutt vil vi tilstrebe god balanse mellom kulturminner som krever mye innsats og ekspertise og dermed også er kostbare å ta hånd om, utvikle eller aktualisere, og kulturminner som krever mindre innsats/penger/ekspertise å ivareta/utvikle/registrere/utrede.

For å oppsummere så har arbeidsgruppen derfor foretatt utvalg og prioritering på grunnlag av følgende fire kriterier:

1. I hvilken grad er kulturminnet spesielt for/på Fedje (finnes ikke - på samme måte - andre steder på Vestlandet/langs kysten) dvs. er en historisk og/eller nåtidig identitets- eller kulturmarkør?
2. I hvilken grad haster det å ta hånd om kulturminnet?
3. Hva er allerede gjort som vi kan bygge videre på når det gjelder kulturminnet?
4. Hva kreves av 1. tid/innsats, 2. penger, 3. ekspertise for å ta hånd om kulturminnet?

Vi fortolker punkt 1 i mandater «Utarbeiding av et fireårig handlingsprogram» dit hen av vi i arbeidsgruppen skal lage et dokument der vi skisserer aktuelle tiltak, prioriterer disse og begrunne hver prioritering, og i så stor grad som mulig foreslå en praktisk skisse av hva som kan gjøres og hvor

arbeidet kan begynne. Punkt 2 i mandatet forstår vi slik at vi i arbeidsgruppa skal initiere arbeid, for eksempel «workshops» der vi inviterer og lærer opp deltakerne i å registrere og verdivurdere kulturminner.

For å ivareta behovet for både en noe grundigere utredning og en konkret handlingsplan, har vi valgt å lage to dokumenter: en utredning (dette dokumentet) og en handlingsplan (matrise) som skisserer tiltak i stikkordsform.

Prioritering av og begrunnelse for kulturminner på Fedje

Arbeidsgruppen har drøftet aktuelle kulturminner, tilstand, omfang og kulturelle verdi, og gjort grundige avveininger i forhold til prioritering av kulturminnene. Vi har fått råd fra Fedje historielag, gamle og yngre fedjinger og fagfolk, i arbeidet med prioriteringene, og har også lagt vårt arbeid frem for kommuneadministrasjonen i Fedje for at den endelige utredningen skal være så omforent som mulig. Vi ønsker altså at utredningen på den ene siden skal ha røtter i alminnelige folks oppfatning av hva som er viktig i Fedjes historie, og på den andre siden være i kontakt med fagfolks og politikeres vurderinger av hva som er verd å løfte frem av Fedjes rike og spennende historie. Vi vil at prioriteringene vi har kommet frem til både skal være til glede og nytte for fastboende og gjester på Fedje.

Vi er kommet frem til følgende områder som vi håper kommunen vil prioritere i kommende fireårsperiode:

1. Bevare, oppruste og tilgjengeliggjøre fiskebondebruk på Nord-Tangen
2. Bok om fiskebåter på Fedje
3. Dokumentere kvinnehistorien med særlig vekt på fiskebondebruk
4. Dokumentere skolehistorien og merke historiske skolebygg
5. Restaurere og tilgjengeliggjøre deler av jernbane og oppbevaringsbuer fra torvindustrien på Stormark
6. Markere kjente områdestedsnavn
7. Systematisere bruk/vern av kystlyngheien i samarbeid med grunneiere og saueiere og registrere kystlyngheimiljø
8. Dokumentere og registrere lostjenesten med vekt på historie og kulturmiljø
9. Hellisøy + fyret
10. Fagrevollen
11. Handel, næring og post
12. Krigsminner fra andre verdenskrig

Generelt om de 12 prioriterte punktene

Av disse 12 punktene foreslår vi at punkt 1 – 8 prioriteres i første fireårsperiode fra 2017 – 2020. De gjenværende 4 punktene sammen med de punktene som ikke er avsluttet i første periode, bør prioriteres i neste fireårsperiode.

Punkt 1 og 5 er kulturminner som trenger fysisk opprustning og tilgjengeliggjøring for publikum og som representerer betydelige kostnader. Som kulturminner / kulturmiljø er begge typiske for Fedje som kystsamfunn. Det forutsettes at begge prioriteres, utredes, opprustes og vedlikeholdes både for å bevares for ettertiden og for å at de kan tilgjengeliggjøres for publikum. Punkt 1: De fem

bygningene på fiskebondebruket på Nord-Tangen er relativt godt bevart, men trenger ytterligere opprustning og vedlikehold. Det er ønskelig at fiskebondebruket gjøres tilgjengelig for publikum i samarbeid med eiere. Den sentrale begrunnelsen for å foreslå et fiskebondebruk som prioritet er at denne livsformen har vært livsgrunnlaget for det Fedje vi har i dag, og har preget fedjingers selvforståelse i generasjoner helt opp til meget nær fortid. Også Fedjes topografi, biologi og bebyggelse er karakterisert av den kombinerte livsformen som fiske og småbruksdrift representerte. Fiskebondebruket er derfor en særs viktig identitets og kulturmarkør for Fedje, og kan ses igjen direkte og indirekte i fordeling og bruk av innmark, utmark, naust og landingsplasser, stedsnavn, organisasjonsliv, skolevirksomhet, handel og næring opp til i dag.

Punkt 5: Når det gjelder torvindustrien er så langt ingenting gjort for å bevare dette kulturminnet som representerer en unik industri på Fedje i historisk sammenheng. Plangruppen foreslår restaurering og markering av deler av jernbanen som fraktet torven fra markene inne på øyen, samt deler av / strukturer eller markering av hvor buene på kaien på Stormark lå blir prioritert først. Den industrielle torvtakingen og driften av jernbanen er en egen virksomhet, men den er også knyttet sammen med flere deler av Fedjes historie, både fordi den sysselsatte fedjinger på ulike måter og fordi den var helt enestående i sitt slag i området. Dermed er torvtaking som industri en viktig kulturmarkør for Fedje. Men torvtaking var også en nødvendig del av driften av fiskerbondebruket og et arbeid som kanskje i særlig grad involverte kvinner og barn, og har derfor også med identitet å gjøre, særlig for den eldre del av befolkningen. Vi er informert om at Fedje skule har startet et utforskningsarbeid når det gjelder jernbanen og ønsker å innlemme evt. resultater i arbeidet med dette kulturminnet.

Punkt 2: bok om fiskebåter registrert på Fedje er i gang i regi av Fedje historielag, og trenger økonomisk støtte for å realiseres. Arbeidet med boken bør realiseres fordi det i dag bare er en eneste større fangstbåt igjen på Fedje, mens det tidligere var en mengde båter som var i hovedsak var eid og drevet av familier og samarbeid mellom familier. Bokprosjektet involverer mange personer på hele Fedje som har eller har hatt tilknytning til Fedjebåtene (vært fiskere og/eller båteiere). Formålet er gjennom omfattende «research» å skaffe til veie bilder, teknisk informasjon, historie og konkrete hendelser knyttet til den enkelte båt. Arbeidet har vakt stor interesse. Historielaget planlegger å søke Fedje kommune om støtte til innsamlings- og kartleggingsarbeidet. I 2018 vil laget søke Hordaland Fylkeskommune om støtte til utgifter til trykking og publisering.

Punkt 3, 4 og 8 er kostnadslette prioriteringer som har til hensikt å dokumentere, registrere og verdivurdere kulturminner (kvinnehistorie, skolehistorie og loshistorie) gjennom intervju med aktuelle personer, ved systematisering av dokumenter, og registrering av gjenstander, bygninger etc. Mens kvinnehistorien i denne utredninger er særlig knyttet til fiskebondebruket og kvinnenenes oppgaver med hjem, barn, husdyr, småbruk og andre samfunnsoppgaver, er det naturlig av en dokumentasjon av skolehistorien og loshistorien munner ut i konkrete tiltak som for eksempel for skolehistoriens del å merke hus/bygninger/steder der det har vært holdt skole på Fedje, og inviterer til samarbeid med Fedje skule og andre aktuelle aktører. Arbeidet med loshistorien kan for eksempel konkretiseres i et samarbeid med Lostjenesten / Trafikkstasjonen på Fedje der en for eksempel kan markere loshistorien i tekst, bilder og digitale historier i nåtidige lostjenestelokaler. Man kunne også markere losbåtenes historie for eksempel utenfor 'Bukser og Berging' sine lokaler, eller ved det nye losbåthuset.

Her tenker vi oss som et viktige grunnlag for arbeidet at kommunen legger til rette for workshops og kurs der enkeltpersoner og grupper kan lære å registrere og intervju. Fedje historielag og deler av

arbeidsgruppen har sagt seg villige til å bistår kommunen i dette arbeidet. Det haster med å komme i gang med intervju og registrering fordi dette arbeidet tar tid, og viktig informasjon kan gå tapt.

Punkt 6: markering av områdestedsnavn er i gang i regi av Fedje skule. Her kan man tenke seg i fortsettelsen av prosjektet for eksempel at skolen i samarbeid med kommunen også markerer de sju forretningene som har vært på Fedje med skilt og informasjon på de aktuelle bygningene.

Punkt 7: bruk og vern av kystlyngheien på Fedje må være et samarbeid mellom kommunen og saueiere/grunneiere om beite og vedlikehold av aktuelle lyngheiområder.

Punkt 9 og 12 er allerede sentrale kulturminner på Fedje. Punkt 9: Bygningene på Hellisøy leies i dag ut og utleievirksomheten er et samarbeid mellom kommunen og enkeltpersoner som har det daglige ansvar. Fyret eies og vedlikeholdes av Kystverket. Det som er hovedutfordringen i forhold til Hellisøy og fyret er tilgjengeligheten for leietakere og andre besøkende. Her arbeides det med ulike muligheter. Punkt 12: Krigshistorien og kulturminnene knyttet til andre verdenskrig er dokumentert og registrert. Her er problemet overenskomst med grunneiere om tilgjengelighet for besøkende til området.

Punkt 10 vil være interessant å utrede for å finne ut om det er en gravrøys eller ikke på Fagrevollen. Vi har kontaktet Hordaland fylkeskommune som svarer at det ikke er støtteordninger for utgravinger av denne typen. I tillegg peker de på at det er en omfattende prosess å få vurdert et utgravingsprosjekt. Dette spørsmålet bør undersøkes nøyere med tanke på for eksempel om en gruppe arkeologistudenter fra UiB eller andre universitet er interessert i å undersøke haugen. Det har vært gjort funn på Fedje av blant annet flint- og andre steinredskaper som kan være indikasjon på bosetting i tidlige tider. Dette kan evt. være et første skritt å finne ut og dokumentere, men det er likevel lite trolig at en kan få gjort noe substansielt med Fagrevollen i første fireårsperiode i tillegg til de prioriteringer som er gjort i utredningen.

Punkt 11: handel, næring og post har, i likhet med punkt 1 og 5, kvaliteter som er typiske for Fedje og som bør arbeides med i neste fireårsperiode. Imidlertid kan man i denne fireårsperioden likevel inngå i et samarbeid med eier av Fabrikk no.8 (tidligere Bjelland) om å få bruke stedet mer aktivt som kulturmarkør for Fedje og evt. har utstilling av bilder, gjenstander og informasjon i deres lokaler for eksempel ved spesielle anledninger som Fiskefestivalen eller Kystsøgeveka, eller på mer permanent basis. Fedje har mange små bedrifter, historiske og nyere, som bør dokumenteres og kunnskapen om dem bør systematiseres, for eksempel ved å lage en illustrert bok, film, eller ved markering av fysisk sted for virksomheten og dens historie. De tidligere butikkene på Fedje kan for eksempel (som nevnt under punkt 6) identifiseres ved informasjonsskilt på bygningene der butikken har vært, dokumentasjon av handelsvirksomheten ved hjelp av gjenstander, regnskapsbøker, bilder, intervju etc. Kafeer og spisesteder kan på samme måte markeres, dokumenteres og gis en sammenheng med Fedjes historie. Postvirksomheten på Fedje har på samme måte unike kvaliteter som bør dokumenteres og tilgjengeliggjøres. Også eldre økonomisk historie når det gjelder hvordan Fedje gikk fra å være eid av enkeltpersoner / bedrifter og til selveierskap for innbyggerne.

Punktene 9 – 12 vil ikke bli behandlet i det videre arbeidet siden de ikke hører inn under de kulturminnene vi forslår å prioritere den første fireårsperioden (2017 – 2020).

Kulturminner som foreslås prioritet for 2017 – 2020

1. Bevare, oppruste og tilgjengeliggjøre fiskebondebruk på Nord-Tangen

Kort saksutgreiing og begrunnelse

Kombinasjonen av fiske og fangst, dyrehold og småbruksdrift er særpreget for livsgrunnlaget ved kysten. Dette gjelder også Fedje. Fiskeflåten på Fedje besto av mange mindre båter, og i motsetning til utviklingen andre steder langs kysten der fiske ble industri på 1970-tallet, har Fedje med unntak av en kvalbåt mistet dette fiske- og fangstmiljøet til fordel for industri på land. Det er et par aktuelle naustmiljø som kan gjøres tilgjengelig som kulturminne i kommunen. Eksempler på dette er naustene på Æskjæret og naust og andre bygninger knyttet til fiskerbondens liv på Nord-Tangen.

Kulturminneplangruppen vurderer **naust- og jordbruksmiljøet på Nord-Tangen** for å være det som best viser fedjingens liv som kombinert fisker og småbonde. På Nord-Tangen er fem bygninger intakte pluss en grunnmur. Det er smie, torvhus, sjøbu, naust og løe. Fylkeskommunen satte smie og torvhus i stand på 1980-tallet. Tilstanden i dag er uvisst. Nord-Tangen er likevel å betrakte som bra vedlikeholdt og er i en slik stand at det har betydelig historisk verdi som det er. Det trengs likevel økonomiske midler for å bringe fiskebondemiljøet på Nord-Tangen nærmere opprinnelig stand. Det er en forutsetning at kommune og Fylkeskommune tar det faglige og økonomiske ansvaret, og at eiere er villige til å la eiendom eller deler av eiendom være tilgjengelig for publikum etter nærmere avtale. Vi vet imidlertid at kulturmidlene til kommunen i hovedsak brukes til aktiviteter og ikke til vedlikehold av bygg. Det finnes imidlertid en ordning som heter «Vern og vøl», der private eiere kan søke om midler til istandsetting av bygg. Før en går i gang med noe må en vite hva eierne selv mener om dette, og alt vern og restaureringsarbeid må skje i samarbeid mellom eier og kommune, evt. andre instanser. Arbeidsgruppen foreslår at kommunen tar kontakt med eierne og kommer overens om en måte å støtte, ivareta og (delvis) tilgjengeliggjøre dette velholdte og viktige kulturminnet. Bygninger kan evt. merkes, og arbeidsmåter, redskap etc. gjøres tilgjengelig for eksempel gjennom en digital app som kan lastes ned på mobil, slik at det blir lite eller ingen endring på fysisk sted.

2. Bok om fiskebåter på Fedje

Fedje Historielag er i gang med en systematisk registrering og dokumentasjon av **alle fiskebåter fra Fedje (H-AM og H-FE)**. I dette arbeidet er sentrale personer involvert utover historielagets styre og medlemmer. Målet med arbeidet er å lage en bok som skal publiseres i 2018 der alle H-FE og H-AM-registrerte fiskebåter er presentert med bilder og aktuelle data om hver båt. Arbeidsgruppen ber om at Fedje kommune gir økonomisk støtte til innsamlings- og kartleggingsarbeid på søknad fra Fedje Historielag. Dette bokprosjektet har tilknytning til livsgrunnlaget for Fedjingen slik det er bygget opp for eksempel på fiskebondebruket på Nord-Tangen, og til kvinnehistorien som er prioritert i punkt 3. Fiske – og fangstbåtene på Fedje var i hovedsak familieeide og mens menn og sønner var på sjøen var kvinner og barn hjemme og drev småbruket. Begge parter bidro til livsopphold for familien og til at fedjesamfunnet overlevde og utviklet seg.

3. Dokumentere kvinnehistorien med særlig vekt på fiskebondebruk

Fiskerbonden og kvinners historie på Fedje henger nøye sammen og kan identifiseres i kvinners arbeid med barna, i hus og heim, og med husdyr og småbruksdrift. De deler av kvinnehistorien som omfatter arbeid og livsgrunnlag der mann og kone sammen sørget for livsutkomme for familien, handler først og fremst om enkelt dyrehold og jordbruk, samt hushold og barneoppdragelse. Disse delene av kvinners liv på Fedje er det viktig å dokumentere og visualisere slik at ettertiden kan få innblikk i kystbondens liv, som i realiteten ofte var kystkvinnenes liv. Kulturmiljø som hus, låve /

uthus, naust og brygge kan en delvis finne for eksempel på Nord-Tangen. Materielle kulturminner som innbo, redskap, husgeråd, bilder etc. kan finnes i hjem, uthus og naust andre steder i kommunen. Immaterielle kulturminner som informasjon, fortellinger og beskrivelser kan innhentes gjennom intervju med aktuelle personer og bilder av aktuelle steder. Dokumentasjon, registrering og verdivurdering kan gjøres av relevante aktører for eksempel fra historielaget eller andre, men Fedje kommune må lede prosessene og ivareta materialet. Vi er informert om at en kan legge inn data om gjenstander digitalt på Digitalmuseum. Når det gjelder de muntlige fortellingene, vil Kulturrådet lansere en ny tjeneste, «Vår Kvardag», som vil bli åpen for registrering av bidrag fra feltet. Dette er en mulighet verd å vurdere.

4. Dokumentere skolehistorien og merke historiske skolebygg

Skolehistorien på Fedje går tilbake til omgangsskolen og behovet for eget skolebygg, frem til dagens delvis fådelte skole. Historien bør dokumenteres og systematiseres, materielt skolemateriell og deler av skolemiljø ivaretas, og immaterielle kulturminner registreres. Arbeidsgruppen foreslår intervju med tidligere rektorer, lærere, elever, skolestyrerepresentanter etc. Siden skolehistorien på Fedje er knyttet til flere bygninger som helt / delvis er bort eller som i dag brukes til andre formål, foreslår vi at steder / bygninger merkes med relevant informasjon og at det lages en brosjyre som veileder publikum.

5. Dokumentere, restaurere og tilgjengeliggjøre deler av jernbane og oppbevaringsbuer fra torvindustrien på Stormark

Kort saksutgreiing og begrunnelse

Torvindustrien på Stormark fra 1875 til 1920-årene i regi av Fedje Torvkompani med jernbane og kaianlegg er enestående på landsbasis. Fellesskapet Stormarken overtok torvdrifta på privat basis da torvkompaniet la ned industrien. Torvindustrien er en vanskelig, men viktig del av Fedjes historie å ta tak i. Men denne spesielle delen av øyas historie vil være viktig for kommunene å rekonstruere/tilgjengeliggjøre, og interessant både for fastboende og gjester. Det er gjort lite for å dokumentere, gjenfinne, rekonstruere, og visualisere torvindustrien slik den var, men det finnes bilder fra virksomheten og Statsarkivet i Bergen har dokumentasjon på den forretningsmessige driften og eierskap. Det er også funnet rester etter jernbanen som bør vurderes for autensitet. Mennesker som personlig kjente til arbeidet i torvindustrien er vanskelig å finne, men barn / barnebarn er ennå mulig og disse bør intervjues.

Det som er igjen i dag fra torvindustrien er kanskje først og fremst knyttet til navnet «Banevegen» på Stormark der deler av jernbanen gikk, samt kaien der jektene la til for å hente tørket torv fra de store oppbevaringsbuene i forkant av jernbanen. Vi har dessuten noen bilder og annen dokumentasjon, men dette og annet er ikke systematisert og registrert.

Fedje skule ved Nicolai Hald har satt i gang et skoleprosjekt for å finne ut mer om jernbanen i tilknytning til torvindustrien. I september var det et møte på skolen der blant annet Gisle Handeland delte sin kunnskap om jernbanen. Skoleprosjektet inngår i kulturminneplanarbeidet.

Arbeidsgruppen foreslår for det første at det arbeides systematisk med å dokumentere torvindustrien gjennom å finne ut hvor jernbanen gikk, lokomotiv, vogner, lasting og lossing, arbeidsprosess, sjefer/arbeidere, arbeidsforhold, arbeidstid etc., kaiforhold, jekter, skippere, bruk av torven etc.: i det hele tatt følger historien om torvindustriprosessen fra begynnelse til slutt. Man kan for eksempel begynne med å foreta intervju av etterkommer av personer som var involvert i

torvindustrien, søke etter bilder og annen dokumentasjon, fysisk søke på aktuelle steder på Stormark for å finne levninger etter industrien i landskap og ved havnen og dokumentere / registrere disse.

Vi foreslår videre at kommunen visualiserer deler av torvindustrien ved for eksempel å tegne opp (deler av) jernbanetraseen, markere høydeforskjeller i landskapet der torv er tatt ut, kaien der torven ble skipet ut, oppbevaringsbuer etc. Her kan en også digitalisere informasjonen og gjøre den tilgjengelig fra app.

Det vil kanskje også være mulig å lage en informasjonsfilm om torvindustrien basert på bilder, dokumentasjon og fysisk kulturmiljø slik det ser ut i dag.

Arbeidsgruppen vil oppfordre til at målet med å finne ut av og synliggjøre den spesielle torvindustrien som har foregått på Fedje blir å etablere et jernbanemuseum i liten skala og /eller skulptur som kan visualisere virksomheten på Stormark.

6. Markere kjente områdestedsnavn

Kort saksutgreiing og begrunnelse

Et stort antall **stedsnavn på Fedje er innsamlet og kartfestet, og navnene er lest inn digitalt på fedjedialekt**. Dette er svært verdifullt arbeid som kommunen bør bygge videre på. I likhet med alle norske kommuner har Fedje kommune gjennomført et adressesystem for alle husstander for å sikre tilgang til eiendommen for offentlige instanser som sykebil, brannbil etc. Dette adressesystemet tar ikke tilstrekkelig hensyn til gamle lokale stedsnavn. Arbeidsgruppen foreslår tiltak for å markere en del av de gamle stedsnavnene med skilt. På dette området er det altså allerede gjort viktig arbeid, og det er samtidig flere forholdsvis enkle og rimelige tiltak som kan gjøres for å ivareta kulturminner knyttet til stedsnavn.

Kulturminneplangruppen foreslår at kommunen ivareta gamle lokale stedsnavn ved tydelig å skilte steder som «Svena», «Muren», «Stenborg» etc. Skoleprosjekt ved Fedje skule er allerede i gang for å merke aktuelle steder med skilt de selv lager. Vi foreslår videre at det blir laget og satt opp informasjonsskilt på aktuelle hus og bygninger på sentrale deler av Fedje om aktuell historie knyttet til bygningen.

Vi foreslår også at det innsamlede og kartfesta stedsnavns materialet som i dag ligger på kommunens nettsider bør gjøres tilgjengelig på fysiske kart som brukes i undervisnings- og lokalhistorisk øyemed på skole og barnehage, og i turistsammenheng. Det visualiserte stedsnavnmaterialet bør suppleres med muntlig uttale på fedjedialekt.

7. Systematisere bruk/vern av kystlyngheien i samarbeid med grunneiere og saueiere og registrere kystlyngheimiljø

Kort saksutgreiing og begrunnelse

Kystlyngheien er i dag en sterkt truet naturtype og er derfor valgt ut som satsningsområde for kulturminner i Norge i 2013. Se

<http://www.miljodirektoratet.no/Documents/publikasjoner/M23/M23.pdf>

Kystlynghei er betegnelsen på et **kulturlandskap skapt av mennesker gjennom tradisjonelle driftsformer med helårsbeite av husdyr og regelmessig brenning**. Bare 10 % av kystlyngheien finnes igjen i dag og denne er truet av å bli overgrodd av vegetasjon som einer (sprake) og sitkagran. Det biologiske mangfoldet på lyngheien er avhengig av balanse mellom spiring av røsslyngfrø, beitetrykk av husdyr og lyngbrenning for at fauna og flora skal opprettholdes og utvikles. På Fedje utgjør

lyngheier det meste av utmarken og ble tidligere brukt til torvhenting og husdyrbeite og ble regelmessig vedlikeholdt gjennom brenning. Private har drevet med lyngbrenning lenge. I fjor vår begynte Fedje kommune prosessen med igjen å ivareta lyngheienes tradisjonelle bruk gjennom tiltak som seminar om lyngbrenning og sauehold. Neste skritt er å gjennomføre tiltak som kan videreføre til praksis den kunnskapen vi har fått om vern av lyngheiene og registrering, kartlegging og verdivurdering av faste kulturminner som steingarder, varder og bygninger som var knyttet til tradisjonell bruk.

Kulturminneplangruppen foreslår at Fedje kommune støtter og legger til rette for et samarbeid med grunneiere og villsau/sauelag om beite i kystlyngheiområder. Inngjerding og sikring av områder nødvendig. Vi foreslår videre at Fedje kommune setter ned en gruppe bestående av ansatte i teknisk etat og frivillige som lager plan for og foretar regelmessig brenning av lyngheiene.

For å ivareta kulturminner i tilknytning til kystlyngheien foreslår vi at kommunen arrangerer workshop / kurs for frivillige i registrering av steingarder, varder og bygninger knyttet til husdyrhold. Kommunen koordinerer og legger inn i Askeladden etc. Vi er informert om at kurs allerede har vært holdt, men regner med at i forbindelse med kulturminneplanarbeidet vil det være aktuelt å arrangere flere.

8. Dokumentere og registrere lostjenesten med vekt på historie og kulturmiljø

Kort saksutgreiing og begrunnelse

Lostjenesten er en sentral del av arbeidet på kysten og særlig på Fedje, både historisk og i dag, og der således en viktig **identitetsmarkør** for kommunen.

Arbeidsgruppen foreslår at kommunen setter i gang en systematisk registrering av dokumenter og bilder fra lostjenestens historie. Parallelt med registrering bør det gjøres intervju med gamle og nye losere. Arbeidet bør også inkludere registrering av alle losbåter som har vært og er tilknyttet Fedje. Informasjonen kan gjøres tilgjengelig gjennom bilder, digitale fortellinger etc. skriftlig og digitalt (evt. på app) på aktuelle steder for lostjenesten. En kan også innlede et samarbeid med Lostjenesten / Trafikkstasjonen / 'Bukser og Berging' for å få benytte aktuelle lokaler og bygninger til markering av loshistorien gjennom bilder, film, dokumenter, digitale historier og evt. monument/ installasjoner. Kommunen kan for eksempel invitere kunstnere til å komme med forslag til markering av lostjenesten på Fedje, som både har en lang og spennende historie og er like aktuell i dag om enn på nye måter.

I likhet med kvinnehistorien (pkt. 3) og skolehistorien (pkt. 4) er det også i når det gjelder loshistorien behov for en gjennomtenkning av hvordan kommunene vil ivareta materielle og immaterielle kulturminner. Arbeidsgruppen foreslår at kommunen oppretter et arkiv (digitalt og fysisk) til dokumenter, intervjumateriell, bilder etc., og at en finner gode løsninger for å ivareta fysiske kulturminner (gjenstander, bøker, plansjer, verktøy etc.) enten sentralt (for eksempel i et «historiehus» / museum eller i miljø der de fysiske kulturminnene naturlig hører hjemme (naust, løe, sjøbu etc.). Vi er informert om at det for tiden er det dårlig med oppbevaringsplass for gamle verneverdige gjenstander. Når det gjelder registrering er det mulig å registrere gjenstander på digitalt museum. Digital registrering og muntlige fortellinger kan lagres på det samme området som de historiske bildene er lagra på. Fordi det ligger materielle kulturminner rundt i naust, hjem, offentlige bygninger etc. som det vil være viktig å ta vare på, ber vi likevel kommunen vurdere muligheten for et «historiehus» eller museum i fireårsperioden.

Oppsummering og konklusjon

Arbeidsgruppen foreslår åtte prioriterte områder for Fedje kommune i kommende fireårsperiode. Det betyr imidlertid ikke at en ikke kan ta tak i et eller flere av de fire prioriterte områdene som er foreslått for neste fireårsperiode (2021 – 2024) dersom det blir tid og ressurser til det, eller dersom det av ulike grunner blir naturlig å gjøre det.

To av de prioriterte områdene for inneværende fireårsperiode, fiskebondebruket på Nord-Tangen (pkt. 1) og jernbanen og oppbevaringsbuene på Stormark (pkt. 5) er større prosjekter. Begge er kostnadskrevende, avhengig av faglig ekspertise og forutsetter at kommunen samarbeider med fagfolk, lokale kjente personer og eiere, både med hensyn til utredning, istandsetting, vedlikehold og tilgjengelighet for publikum. Begge er imidlertid meget viktige kultur og identitetsmarkører for Fedje og er i tillegg unike for livsgrunnlaget for fedjingen både i gammel og nyere tid. Vi ser i dag igjen disse to kulturminnene i topografi på innmark og utmark, store og mindre naust og fiskebuer, kaier og landingsplasser, stedsnavn, organisasjonsliv, skolevirksomhet, handel og næring.

Tre av de prioriterte områdene handler om dokumentasjon, registrering og verdivurdering av historie – kvinnehistorie (pkt. 3), skolehistorie (pkt. 4) og loshistorie (pkt. 8) – og er områder som stiller krav til at kommunen samarbeider med lokale krefter som for eksempel arbeidsgruppen og Fedje historielag for å gjennomføre arbeidet. I tillegg krever det at kommunen har eller lager systemer som kan ivareta dokumenter digitalt og fysisk, og at kommunen sammen med aktuelle samarbeidspartnere arrangerer workshops og kurs for å lære opp utøvere til intervju og registrering. Kommunen trenger dessuten digitalt opptakerutstyr, filmkamera / fotoapparat. Intervjuguide er laget. Arbeidsgruppen finner dette arbeidet særlig viktig å gjennomføre raskt fordi mange av intervjupersonene er gamle.

Tre av de prioriterte områdene er allerede i gang i regi av ulike aktører som arbeidsgruppen håper kommunen vil støtte økonomisk og praktisk. Dette gjelder arbeidet med boken om fiskebåter registrert på Fedje i regi av Fedje historielag (pkt. 2), markering av områdestedsnavn ved hjelp av skilting i regi av Fedje skule (pkt. 6) og systematisk bruk og vern av kystlyngheien på Fedje (pkt. 7). Lyngheirområdene på Fedje er av interesse både for saueiere, grunneiere og kommunene og et så vidt påbegynt arbeid for å legge til rette for bruk og vern bør videreføres.

Utredningen oppsummeres i en handlingsplan der hvert prioriterte område (pkt. 1-8) er satt opp i forhold til HVA kulturminnet er, HVORFOR kulturminnet er viktig, HVORDAN arbeidsgruppen foreslår å ivareta kulturminnet, HVEM som har ansvar for arbeidet og NÅR arbeidet skal utføres. Se vedlagt handlingsplan.

Fedje februar 2017 (revidert i mars)

Einar Thomassen

Saskia Trägner

Kåre Paulsen

Tone Sævi
